

DİN ANTROPLOJİSİ AÇISINDAN İNANÇ VE DİN OLGUSUNA İLİŞKİN BİR DEĞERLENDİRME

Belkıs TEMREN

AN EVALUATION OF "BELIEF" AND "RELIGION" FROM THE ASPECT OF ANTHROPOLOGY OF RELIGION

Anthropology of Religion is one of the main disciplines of socio-cultural anthropology which deals with the religious emotions of people within groups, investigates and makes cross cultural researches on the patterns, practices and motives regarded as religious within cultures starting from back in the history and including our present time and deals with theories regarding the origin of the religion.

"Belief" emphasizes a "conclusion". It embodies the meaning of "arriving, reaching, getting to a point". It also implies the feeling of "being sure, certain about a thing and rely on that thing". According to this meaning we can say "there can be no one without a belief". Another essential for mankind is the ability to "think". To be able to think one needs to use his intellect. Every attempt made by using the intellect is reached to a point which one comes to a conclusion, to a belief. This conclusion is the truth of a personal experience. These conclusions about personal experiences when they are "shared" with other people who had similar experiences, we call them "shared believes" which lead us to "Common believes" which is essential for the notion of religion.

Antropoloji Türkçe karşılığıyla "insan bilimi" dir. İnsan belirli bir fizik yapıya sahip biyolojik bir canlı olmasının yanısıra toplumsal bir varlıktır. Tek başına soyutlanmış olarak yaşamaz, diğer insanlarla iletişim içinde sosyal bir düzen kurarak yaşar. İşte insanların oluşturduğu bu sosyal düzen ve düzenin yürütülmesi için gerekli her türlü soyut ve somut nesne ve sistemler, kısaca insanın oluşturduğu her şey kültürü meydana getirir. İnsanların inançları da, dinsel uygulamaları da bu kültürün ayrılmaz bir parçasıdır. Antropolojinin (insan biliminin), kültürleri, sosyal

yaşam ve düzenleri inceleyen dalı sosyal/kültürel antropoloji'dir¹. Din Antropolojisi ise sosyal/kültürel antropolojinin alt dallarından biridir. İnsanların dinsel kabul edilen inançlarına ve dinsel uygulamalarına ilişkin antropolojik araştırmalar bu alt disiplinin çalışma merkezini oluşturmaktadır. Gerek tarih içinde ilk insanların din duyguları, dinsel kabul edilen inanç ve dinsel uygulamalarını araştırmak, dinlerin kökenine ilişkin kuramlar oluşturmak, gerekse günümüz toplumlarında dinsel inançlar ve dinsel uygulamaların, dünya görüşlerinin saptanması, karşılaştırılması kısaca her yönüyle araştırılması din antropolojisinin konuları arasındadır.

Ülkemizde antropolojik yaklaşımla dinsel inanç ve din olgusuna ilişkin çalışmalar Ankara Üniversitesi Dil ve Tarih Coğrafya Fakültesi Sosyal Antropoloji Anabilim Dalının programı içeriğinde yer almaktadır. Bu yazımızla da Din Antropolojisi açısından inanç ve din olgusuna ilişkin bir değerlendirme yapmak amacındayız.

Öncelikle "inanç nedir?" Sorusuna yanıt vermek istiyoruz. Kelimenin yalın anlamıyla inanç bir sonuç belirtmektedir, **düşünsel vargıdır**². Birşeylerden emin olmayı ona güven duymayı içermektedir.

Değerlendirmemizde de inanç kelimesini bu yalın anlamıyla ele aldığımızı hatırlatmak istiyoruz³ ve yalın anlamıyla inanç kelimesi söz konusu olduğunda aşağıda belirtileceği gibi "inançsız insandan söz etmek mümkün değildir" çünkü hiçbirşeye inanmadığını belirten en azından düşünsel eylemleri sonucu hiçbirşeye inanmadığı vargısına ulaşmıştır yani diğer bir deyişle hiçbirşeye inanmadığına inanıyordur. Bu bir düşünsel eylem sonucudur.

Ünlü Türk mutasavvıfı Hacı Bektaş Veli "akılla gidilmeyen yolun sonu karanlıktır" derken, inanca ulaşabilmenin öncül koşulunun akıl ile yola çıkmak olduğunu vurgulamaktaydı. Bunu antropolojik açıdan de-

1 Bu alandaki çalışmaların bazı ülkelerde sosyal antropoloji diğer bazılarında ise kültürel antropoloji adı altında sürdürüldüğünü görmekteyiz. Bu terminoloji farklılaşmasının nedenleri üzerinde görüş bildirmiş olan pek çok antropolog bulunmaktadır. Ancak, ülkemizdeki çalışmalarda sosyal antropoloji ve kültürel antropoloji terimleri daha çok aynı kapsamı tanımlamak için kullanılmaktadır. Bu nedenle biz her ikisini de dahil ederek sosyal/kültürel antropoloji terimini kullanmayı uygun buluyoruz.

2 Varılan, ulaşılan nokta.

3 Zaman zaman inançlı olmak teriminin "bir dine inanmak, ya da bir dinin gereklerine inanmak" şeklinde kullanıldığını görebiliyoruz. Ancak bizim yorumumuzda böylesi bir durum "kabullenme" sözcüğüyle açıklanmaktadır.

ğerlendirdiğimizde insanı insan yapan ve diğer canlılardan ayıran temel özelliğinin "düşünmek" olduğunu görürüz. İnsan düşünen bir varlıktır. Düşünme eylemi ise akıl kullanılarak gerçekleştirilir ve akıl kullanılarak meydana getirilen her düşünce eyleminin ardından bir sonuç, bir vargı noktası yakalanır. Bu varılan sonuç bireyin deneyimsel gerçeğidir. Bu hâl, bir anlamda "inanç"tır. İnançlar kişiye özgüdür. Bireyseldir. Nasıl yeryüzünde aynı yumurta ikizlerinde bile minimal dahi olsa farklar bulunacak kadar insanlar birbirine benzemez ve eşsiz yaratılmışsa, bu fiziksel dış görünüşleri gibi; yani, saçları, gözleri, burunları gibi beyinsel işlevlerinin de farklılık gösterebilmesi, kısaca düşünme eylemlerinin de detayda farklılıklar içinde olabilmesi mümkündür. Bu da bizi insanoglunun, aynı uyaranlar karşısında benzer olsa bile yine de minimal farklılıklarla eşsiz ve bireysel bir varlığa ulaşabilme olasılığına götürecektir. Sonunda, aynı uyaranlar karşısında ne kadar insan varsa o kadar bireysel inanç ile karşılaşmak mümkündür. İnsan ile eşsiz inancının arasındaki ilişkide bir başkasının gölgesinin bulunması olanaksızdır. Dinsel inanç söz konusu olunca, özellikle tanrı inancına ilişkin olarak islam dininde bu durum "tanrı ile kulun arasına kimse giremez" şeklinde anlatıma kavuşmaktadır.

İnançlar, her bireyin düşünme deneyimleri sonucu elde edilen olgular olduğuna göre, "bireysel" olarak deneyimlenmiştir; yani "**bireysel ispat**" olarak tanımlayabileceğimiz bir süreç geçirmişlerdir. Bunlar, deneyimi yaşayan kişinin gerçeğidir. O kişi için bir "ispat olgusu" söz konusudur. Ancak bu bir toplumsal ispat değildir. Yani üçüncü kişilerin izlemesine müsait değildir ve aynı yöntemle aynı olguyu bir başkası tamamen aynı sonucu almak üzere yaşayamaz; çünkü, yukarıda belirttiğimiz gibi, her birey kendinden gelen farklarla düşünsel eylemini sürdürecektir ve minimal de olsa farkların bulunması mümkündür.

Şu halde bir inanç birliğinden söz edilemez mi? Elbetteki edilebilmektedir. Ancak, bu durumda "**paylaşımsal ispat**" söz konusudur. Paylaşımsal ispat terimini biraz açıklayacak olursak, aynı uyaranlar karşısında insanların yaşamış oldukları bireysel ispatların benzerlikleri sonucu iletişim kuran insanlar, bu benzer deneyimlerini paylaşmışlardır. Benzer "bireysel ispat" deneyimleri yaşayanlar, deneyimlerinin sonucunda elde etmiş oldukları "duyguyu" paylaşmışlardır. Tasavvufta bunun çok güzel bir örneğini "Kırklar Meclisi" kavramında görmekteyiz. Benzer sonucu elde ederek, benzer hâl'i paylaşarak, benzer zevke varabilmekten doğan "hâl ehli" kavramı ile de "paylaşımsal ispat" yaşayan kişilerin deneyimleri dile getirilmektedir. Böylece bir gurup insan, paylaşım ispat yolu ile

aynı duyguyu, aynı zevki paylaşmış ve "biz" duygusuna varabilmişlerdir. Sonuçta, insanlık için "eşsiz bireysel inanç"tan ve "paylaşılan ortak inanç"tan bahsedilebilmektedir. Ancak, her iki inanç şeklinin de toplumsal ispat olanağı yoktur. Toplumsal ispat ise bugün bildiğimiz bilimsel ölçme yöntemleriyle, birden fazla birey tarafından deneylenebilen olgularda aynı sonucun elde edilebilmesidir. Bu yerçekiminin varlığının keşfine yol açan elmanın her bırakıldığında ve herkesin huzurunda her defa yere düşmesi gibi bir deneyimdir. Oysa inançlar konusunda böylesi bir toplumsal ispattan söz etmek mümkün değildir.

Din olgusuna gelince, az önce inançsız insan yoktur demiştik, şimdi de dinsiz toplum yoktur diyeceğiz. Ancak, bizim de katıldığımız bir görüşe göre dinden soyutlanmış insan vardır da diyemiyoruz. Bu görüşe göre, bağlı olduğu dinle anlaşmazlığa düşmüş insan olabilmektedir. Hatta bazen bu kişiler kendilerini dinsiz ilan edebilirler, bu bir tepkidir. Bu tepkiden dolayı kendisini dinsiz kabul eden kim olursa olsun dinsel inanç, dinsel gelenek ve dinsel yapının oluşturduğu bir kültürle yoğrulmuştur. Bu nedenle, hıristiyan dinsiz, müslüman dinsiz gibi tanrımları kabullenmek zorunda kalıyoruz. Sonuçta da bir dine bağlılığımızdan birey olarak kurtulamıyoruz. Dinden tamamen soyutlanamıyoruz. Bunun için öncelikle dinin ne olduğunu tanımlamak gerekiyor. Kitapları biraz karıştırdığımızda pek çok din tanımlaması ile karşılaşmaktayız.

Antropolojik araştırma alanlarından pek çoğunda olduğu gibi din antropolojisinin de odaklaştığı esas nokta, bu durumda din olgusu, kesinleşmiş, evrensel kabul görmüş bir tanıma sahip değildir. Hangi davranışların "dinsel" olarak tanımlanacağına ilişkin sezgisel bir fikrimiz olabilirken, dini, antropolojik amaçlarla tanımlamak ve sınırlarını çizmek son derece güçtür. İçeriği açısından ele alınarak dine ilişkin günümüze kadar gelebilen güçlü tanımlar dini, "ruhsal nesnelere inanma" olarak tanımlayan Taylor'a kadar iner. Bununla beraber bu tanım da belirli bir olgunun ruhsal mı yoksa doğal mı kabul edilmesi gerektiği açısından sorgulanmıştır.

Yine de Din Antropolojisine ilişkin yakın zamanlardaki kaynaklarda daha çok kabul görmekte olan aşağıdaki açıklamalara yer vermek istiyoruz. Buna göre, dinsel inançlar ve uygulamalar insanlarla doğaüstü güçler ve nesnelere arasındaki ilişkilerdir. Bu tanımdan yola çıkınca, son derece basit görünmekle beraber, doğal ve sosyal olan şeylerle doğaüstü olan şeylerin sınırlarını çizmekte büyük güçle karşılaşmaktadır. Bu

sınırı çizmek konusunda **Beals ve Hoijer** akla yatkın görünen önerilerde bulunmaktadır⁴. Bu araştırmacılara göre, örneğin, sarımsağın veba hastalığını önleyeceği inancı bazı bilim adamlarının bilimsel metodla sarımsağın gerçekten vebayı önlediğini deneysel olarak ispat etmelerine kadar doğaüstü bir olgu olarak kabul edilmektedir. Beals ve Hoijer'in dinsel ve dinsel olmayan ayırımına ilişkin görüşleri ise şöyledir: İnsanların dünyevî ve yararcı (pragmatik) davranışları benimsediği ve keşfetmek, incelemek, sınamak, alternatifler üretmek ve sorular sormak doğrultusunda gayret gösterdikleri durumlarda, genellikle dinin işe karışmadığı sonucuna varmak daha akla yakındır. İnsanların, saygıyla karışık korku, hürmet, olayları kadere bağlamak gibi davranışları benimsediği durumlarda ve değişikliklere, alternatifler keşfetmeye isteksiz oldukları durumlarda ise, bir kutsallık ve dinsellik yaklaşımı işe karışmaktadır. Beals ve Hoijer yine de doğal olan ile doğaüstü olanın sınırını kesin olarak çizmenin pek de mümkün olamayacağı kanısındadırlar. Ayrıca, doğaüstünün yansısı doğal dünyayı da açıklamaya yönelik, hemen her toplumda, eşyanın doğasına ilişkin ve yaşamın amacına ilişkin olarak sistematik bir anlayış dizesinin dinsel çerçeve içerisinde bulunduğunu ileri sürmektedirler. Bu temel ve önemli düşüncelerin de genel bir terim olarak "dünya görüşü" olarak adlandırıldığını belirtmektedirler.

19. yy.da dinsel içerikli, karşılaştırmalı çalışmaları, özellikle, dinsel formların kökeni, evrimi gibi sorular çerçevesinde görmekteyiz. Örneğin, **Taylor, Animizm'i** insanlık dinlerinin en eskisi olarak öne sürmüştür. Taylor, Animizmin ilk insanların uyku, düşünme, uyanma, rüya, ölüm ve benzeri hallere ilişkin deneyimleri ve bunların yansımalarından geliştiğini düşünmüştür. Bu da bedenden ayrılabilen bir ruh inancının doğmasına neden olmuştur. Taylor bu ilk dinsel formdan daha sonra **Atalar İbadeti'nin** geliştirildiğini ve bunun da önce çoktanrıçılığa ve son olarak da tektanrı inancına yol açtığını düşünmüştür.

Frazer, insan kültürünün entellektüel gelişiminde büyü (maji), din ve bilim olmak üzere üç aşamanın bulunduğunu ileri sürer. Frazer, dinin, ilk insanların çevrelerine ve yaşamlarına ilişkin deneyimlerini açıklamak ve anlamlı kılmak gayretlerinden doğduğunu ileri sürmüştür.

4 Ralph Beals, Harry Hoijer ve Alan R. Beals , An Introduction to Anthropology, s: 473-478

Marrett, dinin kökeninin, **Animatizm**'de, ya da ilkel insanın doğal dünyayı tasarımıındaki hayretten ve saygıyla karışık korkudan kaynaklanan "**yaygın kişilikdışı güç inancı**"nda, bulunması gerektiğini öne sürmüştür.

Diğer yandan **Freud**, dini kendisine ait insan psikodinamiklerine ilişkin teorisiyle ilişkilendirerek bir din teorisi geliştirmiştir. Bu teoride, dinsel inançların, ruhsal gerilimlerin, çatışmaların ve komplekslerin uzantısı (projeksiyonları) olduğunu tartışmaktadır. Bu tanrılar veya ruhlar, kararsız hisler beslemekte olduklarımıza yönelik geliştirdiğimiz atasal figürler olarak tanımlanabilen ortak, paylaşılan fantazilerdir. Sonuçta, din ortaklaşılın bir nevroz olarak alınmaktadır.

Durkheim ise, dini, sosyal dayanışmayı kuvvetlendiren ve ifade eden bir sosyal yaratma olarak sergilemiştir. Durkheim dinin işlevsel yönünü vurgulamış ve sade bir biçimde "bir toplumun meydana gelmesini sağlayan ayin ve inançlar sistemi" olarak tanımlamıştır. Durkheim çalışmalarında, insanların, evrendeki eşya ve olgulara, **kutsal olan ve kutsal olmayan ayırımı** ile baktıklarına da dikkat çekmiştir. Durkheim, **Totemizm**'i insanlığın en eski dini olarak öne sürer. Dinin betimleyici özelliği olarak, kutsallık ölçütü içeren ruhsal nesnelere inanma, şeklindeki Taylor'un görüşünü reddeder.

Durkheim'in çalışmalarının işlevsel yönü, sosyal yapının yansıması olarak **dinin yapısal işlevsel** bakış açısı içinde İngiliz Sosyal Antropoloji ekolü içinde gelişmiştir. Fransız yapısalcılığı ve **Simgesel Antropoloji**'nin diğer alanlarında Durkheim'in çalışmalarının başka bir yönü de vurgulanmaktadır: Bu da, onun kutsal olan ve kutsal olmayı ayırması ve dinin **simgesel boyutları** üzerinde odaklaşmasıdır.

Dine ilişkin modern Antropolojiyi etkilemiş olan önemli bir teori de **Marx**'inkidir. Marx dini, bu dünyadaki gerçek bir özgürlüğün yerine öte dünyadaki aldattıcı bir özgürlüğü vaad ederek, çeşitli toplumsal baskılar altındaki insanların (baskılanmışların) devrimsel potansilelerini dengelemeye ve kendilerinin hakimiyetlerini olağanlaştırmaya ve haklı çıkarmaya hizmet eden **hakim sınıfın ideolojisinin** bir ürünü olarak tanımlamıştır.

Böylece, Durkheim dini, sosyal yapının gerçek ve olumlu (positif) işlevsel yansıması olarak sergilerken, Marx ise tersine, çarpıtılmış oldu-

ğunu ya da belirli bir sosyal sınıfın çıkarları tarafından oluşturulmuş ideolojik bir yansıma olduğunu öne sürmüştür.

Bu 19 yy. tartışmaları ve kuramları her ne kadar değişmeye uğramış olsalar da günümüz din antropolojisi içinde halen süregelmektedir. Pek çok modern Antropolog ruhsal nesnelere inanma şeklindeki Taylor'un din tanımlamasına hâlâ bağlıdır. **Spiro**; 'ruhsal' (veya "insanüstü") nesnelere tanımlamaktaki güçlükleri ve aynı zamanda ateist olan (bazı Budist felsefeler gibi) dinlerin varlığını kabul ederken yine de dinin en başarılı tanımının "kültürel olarak kabul görmüş insanüstü nesnelere kültürün koşulladığı etkileşimlerden oluşan bir kurum" olduğu sonucuna varmaktadır.

Din antropolojisi alanındaki modern kuramcılarının temel isimlerinden biri de **C. Geertz**'dir. Geertz dini "varoluşun genel düzenine ilişkin kavramlar formüle ederek, insanda güçlü, süregelen ve uzun vadeli duygular ve motivasyonlar yaratarak etki gösteren semboller bütünü" olarak tanımlamakta ve bu kavramları duygular ve motivasyonların eşsiz derecede doğal görüneceği biçimde bir gerçekçilik hâlesi ile örtmektedir. Geertz, din antropolojisi alanındaki çalışmaların iki aşamalı yürütülmesini önermiştir. Bunların ilkinin, dinsel sembolizmde bulunan anlamlar sisteminin bir analizinin yapılması; ikincisini de, bu sistemlerin sosyal-yapısal ve psikolojik süreçlerle ilişkilerinin araştırılması oluşturmaktadır. Geertz tarafından ileri sürülen bu yaklaşımlar da dinsel olgunun çeşitli yönlerine değinmekte ancak, hiçbiri bunu bir bütünlük içinde tüm yönleriyle tanımlayamamaktadır.

Gerilim ve acı çekme olgularına yanıt olarak din üzerindeki vurgulamanın **Malinowski**'nin çalışmalarında da önemli yeri vardır. Malinowski, dinin, büyü'nün ve geleneğin gerilim ile baş edebilmek için geleneksel ve ruhsal 'kaçışlar' sağlayarak psikososyal mekanizmalar sunduğunu savunmaktadır. Malinowski, dinin, törenlerin (ritüel) ve efsane'nin (mith) oluşumlarının var olan düzenini doğrulamaya ve açıklamaya yaradığını ve gerilimlerin ve çözümlenmemiş çelişkilerin ifade edilmesinde emniyet süpabı olarak iş gördüklerini vurgulamaktadır.

Dinin gelişimine ve farklı toplumlardaki dinsel sistemlerin özelliklerine ilişkin karşılaştırmalı çalışmalara olan ilgi modern antropolojide de devam etmiştir. 1981'de **G. Obeyesekere** ahlaklandırmanın (ethicization) dinsel evrimin genel bir özelliği olduğuna işaret etmektedir. Yüksek kültür deneyimine sahip dinlerde, dinsel kurtuluşa ulaşma (sela-

mete etmek) olasılığına bağlı olarak daha fazla geliştirilmiş dinsel ahlak kuralları bulunduğunu savunur. Hıristiyanlık veya İslamiyet gibi dinlerin, "kötülük", "cefa çekme" sorunlarını ve kötülüğün karşısında Tanrı'nın adaletine kavuşma çabalarının, dinsel selamete kavuşma yoluyla açıklamaktadır. Obeyesekere'ye göre kurtuluş, bireyi cefa çekmenin ötesinde son duraktaki statüye taşıyan bir geçiş seramonisidir.

E. Fromm 1950'de Psikanaliz ve Din konulu konferanslarında dinin özelliklerinden birinin insancıl (humaniter) ve otoriter olguları içermesi olduğuna değinir ve en önemli sorunun Tanrı'ya inanmak ya da inanmamakta değil, insancıl bir yaşam biçimi ile otoriter ve puta tapıcı bir yaşantı arasındaki ayırımı gizli olduğunu belirtir. Dinin toplumdaki egemen güçlerle işbirliğine girdiğinde orada insancıl özünden uzaklaştığını ileri sürer. Fromm insancıl dinleri tanımlarken bunların öncelikle insan ve onun güçleri ile ilgilendiklerini belirtir ve şöyle der:

"İnsan, kendini ve diğer insanlarla olan ilişkilerini anlayabilmek, evrendeki yerini kavramak için öncelikle aklını geliştirmelidir. Ve insan gerçeği tanımak, olanaklarının ve gücünün sınırlarının farkına varmak zorundadır. Sevmeye güçleri gelişmeli, kendi kendine karşı saygısı artmalı ve tüm canlılarla beraber olduğu deneyini yaşamalıdır. Bu tür bir dinsel yaşantı, evrenle bir olduğu sevgisini verir insana. Dünya ile olan ilişkisini düşünce ve sevgi üzerine kuran bir kişi, kendini tüm-evrenle birlik olmuş gibi hisseder. Hümaniter bir dinde insanın çabası, güçlerini kullanmayı öğrenmek yönünde yoğunlaşır. Erdem, itaatde değil, kendini gerçekleştirir. İnanç, bir şeye inanmanın getirdiği bir güvendir ve düşünce ile duygunun işbirliği altında gelişen kişisel deney sonucu ortaya çıkar. Yoksa belirli bir davranış biçimini, onu koyandan ötürü doğrudan kabullenmek değildir. Otoriter dinlerdeki suçluluk duygusu ve acı çekme yerine, burada baskın olan duygu sevinçtir."⁵

Otoriter dinleri ise "...böylesi dinsel yaşantıların temel özelliği, insanların kendi dışlarındaki görülmez, tutulamaz ve duyulamaz olan bir güce teslim olmalarıdır. Bu tür dinin en büyük erdemi itaat, baş günahı ise itaatsizliktir. Tanrı'nın en güçlü ve her şeyi bilen oluşu tanımlamasına karşı, insan güçsüz ve anlamsızdır. Kendini tam anlamıyla Tanrı'ya adadığında ve ancak bu yolla insan güç kazanır. Kendini güçlü bir otoriteye adamak, insanı yalnızlıktan, kıstınlıktan ve terkedilmişlik duygusundan kurtaran çözümlerden biridir..."⁶ şeklinde tanımlamaktadır.

5 E. Fromm,Psikanaliz ve Din, s:57

6 E. Fromm, Psikanaliz ve Din, s:55

Din olgusunun çeşitli araştırmacılarca tanımlanması açıklanması çabalarına kısaca değindikten sonra inanç ve din alanındaki değerlendirilmemize dönmek istiyoruz.

Yukarıda bireysel ispatlardan ve paylaşılan bireysel ispatlardan söz ettik. "Biz" duygusunu oluşturan paylaşılan inançlar insanlarda ortaklaşan davranışlara da yol açmıştır. Böylece "biz duygusu" içindeki bir gurup belirli olaylar karşısında benzer davranış modelleriyle hareket etmekte ve görenekler, gelenekler, çeşitli adap ve erken tarihsel süreç içinde oluşmaktadır.

Düşünme ile varılan noktaların ötesi insanın akıl sınırlarını zorlamaya başladığında, insan kendini aşan bir olguyu kavramaya çalışmış ve sezgisinin yardımıyla bir olguyu kabullenme noktasına gelmiştir. Kabullenmenin gerçekleşmesiyle bir imândan söz etmek mümkün olmuştur. Bu insanoğlunun akıl çizgisinin ötesindeki, aşkın (transandantal) alandaki kabullenmeler, kutsal olarak vasıflandırılmış ve insanötesi, doğaüstü bu güç ve olgular diyarı, insanoğlunun kutsallıklar dünyasını meydana getirmiştir. Kutsallıklar dünyası çevresinde oluşan toplumsal edimler, gelenek, görenek, törenler vb. gibi uygulamalar benzer davranış kalıpları içinde belirli bir bütünsel çerçeveye oturarak din olgularını meydana getirmiştir. Dinler kültürleri, kültürler dinleri etkileyerek bir zincirin halkaları halinde dinler tarihini oluşturmuştur.

Antropolojik açıdan baktığımızda din olgusunun yaşanan ve öğrenilen birşey olduğunu görmekteyiz. Burada karşımıza başka bir antropolojik kavram çıkmaktadır. **Kültürleme** olgusu. Yeni doğan bebek bir toplumun içine doğmakta ve kültürel ve sosyal bir varlık olarak toplumdaki rollerini ve yükümlülüklerini içinde yaşadığı toplumun şartlamasıyla öğrenmektedir. Bu bir sosyal kabullenme sürecidir. Toplumda var olan dinsel değerler de bu süreç yolu ile gelişmekte olan birey tarafından öğrenilir. Toplumun bir parçası olan birey içinde yaşadığı kültürün bir parçası olan dinsel uygulamaları öğrenip büyük bir ihtimalle uygulayacaktır. Burada her uygulama için bir düşünme ve inanma süreci yaşamak yerine kültürün kendisine hazır olarak sunduğu edimleri kabullenecek, benimseyecektir. Dolayısı ile belki de dinsel pratiklerin her biri inançların olduğu süreçten geçmeksizin bir kabullenme tarzında benimsenmektedir.

Toplumlar insanlardan oluşmaktadır. İnsanlar düşünen varlıklardır. Düşünme eylemleri onları vargılara ulaştırır. Bunlar bireysel deneyimler, "bireysel ispatlar"dır. Toplumsal varlık olan insan, bireysel deneyimleri

sonucunda ulaştığı vargı noktasındaki duyguyu benzer deneyimleri yaşamış olanlarla paylaşır. Bu iletişim "paylaşılan ispat" olgusunu ve sonuçta "paylaşılan inanç" olgusunu oluşturur. İnanç, bireysel ispatı içerdiği için birşeyden emin olmayı ve güven duygusunu yaratır. Paylaşılan inançlar çevresinde oluşturulan davranış kalıpları ve çeşitli gelenek-görenekler toplumların inançsal törenlerine yol açmıştır. Öte yandan insanoğlu her zaman bir kültürün içine doğmakta ve o kültürün değerleriyle yoğurularak bir yetişkin olmaktadır. İçinde bulunduğu kültürün kimi motiflerini yadsırsa, reddetse de, yine de, yaşamının pek çok boyutunda kültürel kalıpların tümünden soyutlanamaz ve tüm yaşantımızla içiçe olan dinsel motiflerin kimini yadsımak için diğer bazılarını kullanabilir dahi.

Dinsel törenlerin, geleneklerin ve tüm uygulamaların toplumu birarada bir düzen içinde tutmak gibi bir sosyal işlevi olduğu dikkatimizi çekmektedir. Bu konuda eski bir Çin kitabında şöyle dendiğine yer verilmektedir: "Yığınları birarada tutan törenlerdir, ve eğer bu bağ ortadan kaldırılırsa bu yığınlar düzensizlik içine düşerler"⁷. İnsanların yaşam tarzlarıyla dinsel uygulamaları hep iç içe bulunmuştur. Bu nedenle bir toplumun yaşam tarzını anlamak onların dinsel uygulama ve dinsel bakış açılarını tanımaksızın yetersiz kalabilir. Aynı şekilde dinsel bakış açılarını ve uygulamalarını anlayıp tanıyabilmek için de yaşam tarzlarına ilişkin bilgi edinilmesi doğru olacaktır.

Dünya dinler tarihine baktığımızda çok sayıda farklı inançlar ile bezenmiş farklı beklenti ve yaptırımları olan dinler ve dinsel gelenekler görmekteyiz. Her dini bütünsel çerçevesi içinde alınca birbirlerinden farklılaşan yanlarını bulup çıkartmak mümkündür. Gerek kitapsız dinler gerekse kitaplı dinler için bu durum söz konusudur. Öyle zamanlar olmuştur ki, insan toplulukları adeta bir tanrılar bahçesinde yaşamış, aynı anda pek çok tanrının varlığına inanarak bunlar çevresinde dinsel edimlerini sürdürmüşlerdir; Yine öyle zamanlar olmuştur ki, dünya nüfusu büyük ölçüde tek bir tanrının varlığı inancı konusunda hemfikir olmuş ancak ibadet şekilleri dinsel uygulamaları farklılaşmıştır. Ya da, öyle zamanlar olmuştur ki, dünyamızın bir bölgesi yoğunlukla çok tanrı inancını yaşarken bir başka bölgesinde nüfusun büyük çoğunluğu tek tanrı inancı etrafında birleşmişlerdir.

Bugün insanlığın gelmiş olduğu tek tanrı inancını, "dünyanın, evrenin, tüm kainatın yaratıcısının yüce tanrı olduğu"nu savunur şekilde son

7 Brian Morris, *Anthropological Studies of Religion*, s:111

kitabî din olan İslamiyette de görmekteyiz (İslamiyet; Yahudiliğin, Elohim ve Yahova ikiliğiyle Hristiyanlığın teslis üçlüğü karşısında, katıksız tektanrıci olarak tanımlanır)⁸. Diğer kitabî dinlerdeki tek tanrı inancı da tüm evrenin yaratıcısının yüce Tanrı olduğunu şüphesiz bir şekilde kabul eder.

Sonuçta, görmekteyiz ki, bu üzerinde yaşadığımız dünya da hep gene aynı dünyadır. İlk insanların yaşadıkları dünya da bu dünyadır. Onları da yaratan aynı tanrıdır. Dünya nüfusunun bir kısmı şu dine bir kısmı bu dine bağlı olarak ibadetlerini sürdürürken de, çok tanrılı inançlara sahipken de var olan yine sadece "O"dur. Şu halde çok tanrılı dönemde yaşayan ilk insanlara verilen tanrısal mesaj ile tek tanrı inancında yaşayan bugünkü insanlara verilen tanrısal mesaj da aynı tanrının ürünü olması nedeniyle farklı olmaması gerektir. Peki, neden bunca çok din ortaya çıkmıştır? Neden dinler aynı değildir? Farklıdır. Tanrı aynı, mesaj aynı, kul aynı ancak dinler farklıdır. Şu halde dinleri farklı kılan nedir? Dinlerin de içine doğduğu kültür, yani bu mesajı deşifre edecek olan donanım farklıdır. Bunlar, kültür ve dinsel olgular arasındaki etkileşimlerdir. İşte din antropolojisi bu bağlamda din olgusuna tarihsel süreç içinde bakmakta ve yanıtlar aramaktadır.

BİBLİYOGRAFYA

- BARLEY, Nigel. *The Innocent Anthropologist*, Penguin Books, 1986
- BEALS, Ralph L. Harry Hoijer, Alan R. Beals, *An introduction to Anthropology*, Macmillan Pub. Inc. U.S.A. 1977
- FROMM, Erich, *Psikanaliz ve Din*, İstanbul, 1991.
- GEERTZ, Clifford. *The Interpretation of Cultures*, Basic Books Pub. Inc. New York, 1973.
- JAMES, William. *The Varieties Of Religious Experience*, Fontana Books, 1963.
- MALINOWSKI, B. Çev: Saadet Özkal, *Büyük, Bilim ve Din*, İstanbul, 1990
- MALINOWSKI, B. Çev: Doç. Dr. M. Fatih Gümüş. *İnsan ve Kültür*, Ankara, 1990
- MORRIS, Brian. *Anthropological Studies of Religion*, Cambridge, 1993
- OBAYESKERE, G. *Medusa's Hair*, Chicago, 1981
- SEYMOUR-SMITH CHARLOTTE. *Macmillan Dictionary of Anthropology*, Macmillan Press Ltd, London, 1993

